

Perspektivy Evropy

„Naděje není přesvědčení, že něco dobře dopadne, ale jistota, že má něco smysl – bez ohledu na to, jak to dopadne.“

Václav Havel

Před koncem loňského roku Nakladatelství Academia vydalo mou knihu s názvem *Evropa na rozcestí (2015)*. Stárnoucí zoolog si chtěl nechtě musí uvědomit, že ze všech živočichů jsou svým způsobem nejzajímavější lidé, byť sledování etologie řekněme racků je činností mnohem méně ošemetnou než pozorování dynamiky vlastní společnosti. Zachytit na malé ploše hlavní trendy proměny současné Evropy a přitom neskouznout do zjednodušení a karikatury je dosti obtížné. Dnešní Evropa představuje, zdá se, stále ještě nejbezpečnější, nejhleduplnější a nejbohatší společnost, jaká kdy v dějinách byla. Lze s tím počítat i do budoucna? Co je vlastně jejími základními kameny úrazu?

Prvním z nich je vylidňování, tedy nedostatečná reprodukce původního obyvatelstva, která dosahuje v různých státech kolem 1,5 dítěte na ženu za celý její plodný život (k pouhé obnově potřebujeme zhruba 2,1 dítěte). To by nebyla nutně tragédie – nežijeme v liduprázdnu a z jiných regionů, kde množení nezanedbávají, k nám budou proudit přistěhovalci. Lhostejno, zda je budeme nenávidět, nebo vítat, též i proto, aby za nás měl kdo konat „špinavé“ práce a platit na naše důchody (zároveň jim ale budeme vyčítat, že „nesdílejí naše hodnoty“ – proč by měli, aby dopadli jako my?). Jde vlastně o dobrovolné „vyvanutí“ v rámci živelného „parabuddhismu“. Technicky je to umožněno v zásadě čtyřmi odděleními, z nichž pro zavedení každého z nich byl určitý dobrý důvod, jako celek však tvoří toxický koktejl, v němž se západní společnost nakonec zalkne. Jsou to oddělení rozmnožování od sexu antikoncepcí, zajištění ve stáří penzijním pojištěním nezávisle na počtu a kvalitě odchovaných dětí, oddělení práce od obživy

sociálním zabezpečením a vztahů od přímého setkávání internetem. Jediná možnost, jak efektivně čelit vymírání, tedy jako penzi dostávat určité procento z platu vlastních dětí, nepřichází z politických příčin vůbec v úvahu, byť toto jediné by z odchovávání potomstva učinilo rozumnou investici, nikoli iracionální rozmar bránící v kariérním vzestupu a konzumních radovánkách. Společnost, která není ochotna a schopna zajistit obnovu sebe samé, signalizuje, že si vlastně pokračování nežadá. Toto nebezpečí si Evropa příliš neuvědomuje, vždy se spíše mluví o „stárnutí obyvatelstva“ – to by samo o sobě nebylo takovým problémem jako nemnožení. Podobně jako tolik obdivovaný Tibet, praktikující v poslední fázi padesátiprocentní mnišství, je dnešní Evropa v podstatě autodestruktivní, jakž takž funguje nikoli díky principům, které má za žádoucí, nýbrž navzdory nim (to platí v mnoha rovinách dnes adorovaných pravd).

S tím jde ruku v ruce rozpad rodiny a sociální mikrostruktury, spějíci pomalu, ale

jistě k „společenství singlů“. Nejde až tak o to chránit tradiční rodinu z důvodů principiálních, pouze se nepodařilo najít jiný způsob, jak lidi smysluplně množit – i systémem svobodných matek s jedním dítětem, žijících v „byrogamii“ se sociálním úřadem, může celý proces jen zpomalit. Je dobré si uvědomit, že civilizační proces pohánějí zejména síly, které se uvolňují, když přestaneme pečovat o tradici a větší rodinu. Divit se, že obojí v hektickém prostředí informační společnosti upadá, je podobné podivu nad tím, že v tendru prudce jedoucí lokomotivy ubývá uhlí – ideálním občanem dneška je programátor-workoholik žijící u maminky a závislý později podobně na státu-roděči.

Infantilizace celé společnosti, v poslední nutná pro neustálou změnu technologií, které se musíme po celý život učit a stále „být flexibilní“, je dalším potenciálním hřebíčkem do její rakve. Aniž by se zde dalo uspokojivě rozřešit, kde je slepice a kde vejce, vyžaduje si tento stav neustálé bytnění pečovatelského státu, podobně jako k „průmyslovým slepicím“ patří i umělé líhně, odchovné baterie, mísrny krmiv a klimatizované haly. Infantilní založení většiny občanstva s krátkou pamětí, malichernou popuzeností, která netuší, že rubem každého práva je nějaká povinnost, a neustálou chtivostí nových hraček ideálně konvenuje konzumní společnosti i politickému systému, jejichž mlýny roztáčí.

Problém je i ten, že peníze a upnutí se na ekonomický výkon a růst se staly v evropské společnosti tím zcela centrálním a nezpochybnitelným, co nahradilo tradiční náboženství. Představa, že v životě není žádných jiných cílů nad zisk a úspěch, v kombinaci se snahou obětovat jim všechny čas, naprosto zvítězila nad představou, že technologický pokrok má jako hlavní cíl získání volného času pro vlastní rozvoj a sebezdokonalování – takový vývoj byl na Západě zvrácen možná již Rooseveltovým rozhodnutím z r. 1935 nepřipustit šestihodinový pracovní den. Ti, kdo mají volného času nejvíce, nezaměstnaní, se stávají malomocnými dneška

Orig. Vladimír Renčín

a význam každého se dnes měří výhradně měrou jeho zaneprázdněnosti a průtokem peněz jeho institucí či domácností – za život se tak platí životem samým. Všeobecně upnutí se na peníze má však jednu nepochybnou výhodu – všichni členové společnosti mají pak stejný, předem odhadnutelný, byť poněkud tristní cíl – peníze jsou jen jedny, zatímco idejí mnoho a velká příchyllost k nim může končit občanskou nebo náboženskou válkou.

Je obtížné se chápat křišťálové koule a nahlížet do budoucnosti, z povahy věci temné a neprůhledné. Pokud se nepodaří nějakým zákonem prosadit vyrovnané rozpočty, což je zcela nepravděpodobné, budou se rozpočtové schodky, ať už celounijní, nebo jednotlivých států po jejím eventuálním rozpadu, kryt zejména nabíráním úvěrů u zahraničních bank, dnes převážně v Číně. To s sebou ponese celou řadu dalších důsledků, zejména proto, že se je nepodaří nikdy splatit a povedou k politickým ústupkům, např. volnému přistěhovalectví z Dálného východu, zvláštním výsadám pro čínské firmy operující v zemi (zrcadlový obraz evropské situace v Číně koncem 19. stol.), až po cosi jako nucenou správu pomocí čínských poradců. V případě rozpadu, kdy se jednotlivé země budou třít o nohy dračího trůnu v Pekingu každá zvlášť, bude proces jistě kratší. Dá se čekat, že se poměrně brzy (u nás už

tato situace nastala) v Evropě začnou politické strany profilovat jako pročínské nebo protičínské. „Chcete si zachovat své peníze, úspory a platy? Volte Eurasijskou stranu společné prosperity!“ Peníze budou hrát v rozleptávání Evropy podobnou roli jako kdysi opium v Číně po opiových válkách – rozdíl je pouze v tom, že Číňany bylo nutné na tuto látku naučit a na vnitřní trh se násilím vlomit, my jsme si narkomaničskou závislost na přílivu peněz vyvinuli sami.

Zároveň se bude Evropa pozvolna islamizovat, jak přistěhovalectvím, tak vysokou natalitou místních muslimů. K islamizaci nebude ani zapotřebí, aby někde ve východním Středozeří vznikl výbojný režim, který by dekadentní kontinent v rámci doslovně chápaného džihádu „osvobodil“. Bude zajisté stačit, když se zájemci o přesídlení budou trousit jednotlivě nebo v malých houfech jako dnes... Kdo by si chtěl s předstihem prohlédnout pořádanou a prosperující zemi s muslimskou vládou, čínskou ekonomikou a zbytky původních kmenů, nechť se vypraví do Malajsie (to je ovšem budoucnost teprve vzdálená).

Jinou variantou, i když málo pravděpodobnou, by byla izolace za Velkou evropskou zdí, která by musela prakticky odstříhnout zahraniční obchod i pohyb osob a zrušit konvertibilitu měny – to by sice vyřešilo problém nezaměstnanosti i klesa-

jící konkurenceschopnosti a pro příjmy v devizách by zde postačovala asijská turistika za bizarními památkami a obyčejí, bylo by ale po liberalismu všeho druhu. Rovněž málo pravděpodobná, ale jistě také myslitelná, může být nějaká forma izolacionismu spojená se zpolitizovaným křesťanstvím (nebo rovnou novopohanstvím?) a protěžováním bílé rasy.

Ve všem prorokování je ta potíž, že někdy lidé z přesvědčení začnou dělat něco, co je pro ně nevýhodné, třeba v případě našich obrozenců mluvit a psát česky, byť by je němčina byla vedla k zajištěné kariéře. To z principu nevylučuje „nové rozmnožování“ jako módu i jiné málo očekávatelné obraty. Také se současná atmosféra obležené pevnosti s bezvýchodností a jistotou všeobecnou naštvaností rychle šíří, takže není žádná garance, že neožijí staré touhy po „fýrerech“ rozmanitého typu, kteří mají hotové recepty a vše jedním rázem rozseknou (to rozseknou, jen je otázka, jak). Evropa budoucnosti jistě nebude taková, jak jsme ji znali, ale nezapomeňme, že každou věc lze vidět minimálně ze dvou perspektiv – nejen všechno zlé je pro něco dobré, ale i vše dobré pro něco zlé... V dějinách říše vykvétají a zase uvadají a to vše je v řádu věcí. Je dobře, že je podzim? Je dobře, že se Evropa přehoupala přes své „klimaxové“ stadium? Přejme Evropě na její další cestě to nejlepší.

Ivo T. Budil

Lidské rasy: Teorie, imaginace a politika

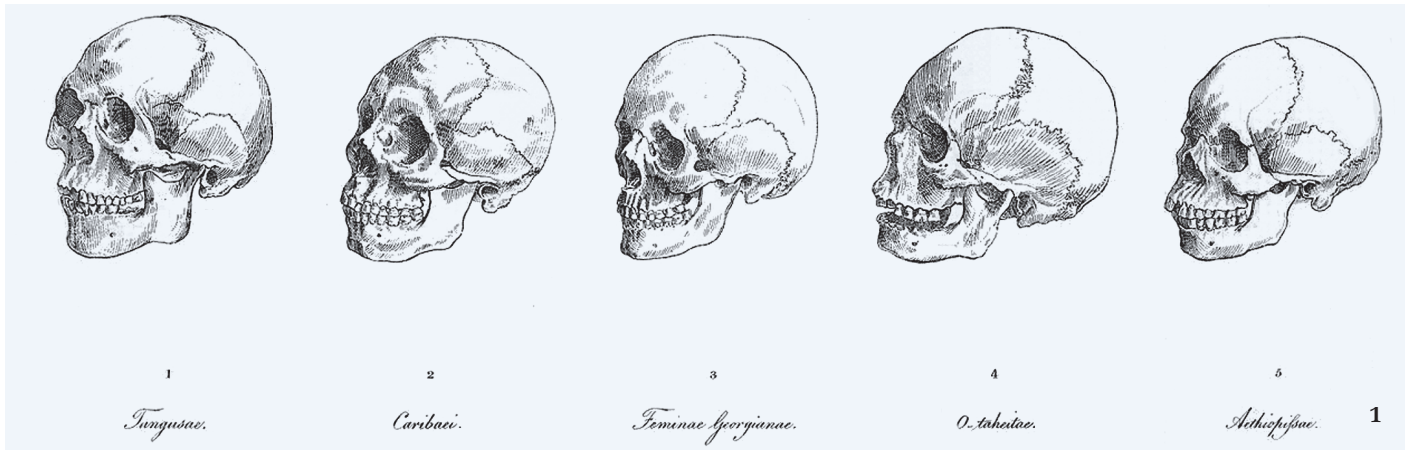
V červenci 1950 byla vydána deklarace Organizace OSN pro vzdělání, vědu a kulturu (UNESCO) o rase, na jejíž přípravě se podíleli antropolog Ashley Montagu, antropolog a filozof Claude Lévi-Strauss nebo sociologové Morris Ginsberg a Franklin Frazier. Autoři prohlášení se explicitně odvolávali na předválečný záměr československého prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka a ministra zahraničních věcí Edvarda Beneše uspořádat mezinárodní konferenci o rasové problematice, která by čelila nacistické rasistické ideologii. Podle zmíněného dokumentu UNESCO náležejí všichni lidé k jednomu druhu *Homo sapiens* a genetické podobnosti mezi různými lidskými populacemi, tradičně označovanými jako rasy, jsou větší než rozdíly mezi nimi. Zmínění odborníci byli přesvědčeni, že je žádoucí nahradit termín „rasa“ pojmem „etnická skupina“ (ethnic group), přičemž zdůraznili, že mezi etnickými skupinami neexistují žádné biologicky podmíněné intelektuální rozdíly.

V desetiletích po druhé světové válce užívání pojmu rasa v antropologické komunitě výrazně pokleslo. Nezanedbatelnou roli v této marginalizaci kdysi velmi oblíbeného pojmu bezpochyby sehrály zločiny nacistického totalitarismu a boj proti diskriminaci a segregaci v různých částech světa. Pokračoval tak trend, u jehož zrodu

stál na počátku 20. stol. americký antropolog Franz Boas, zakladatel vlivné sociálně deterministické školy, který polemizoval se soudobými rasistickými tezemi Madisona Granta nebo populárním eugenickým hnutím. V této souvislosti je třeba říci, že zakladatel české antropologie, Jindřich Matiegka, Lubor Niederle, Vojtěch

Suk nebo Jiří Malý, byli rezistentní vůči pokusům rasové ideologie. Neznamenalo to naprosté zřeknutí se rasového pojmosloví v akademickém společenství, jak o tom svědčily např. publikace Evropské rasy (The races of Europe, 1939) nebo Původ ras (The origin of races, 1962) od Carletona Stevense Coona, prezidenta Americké asociace fyzických antropologů (American Association of Physical Anthropologists). C. S. Coon rozlišil pět základních ras (kavkazoidní, mongoloidní, kongoidní, kapoidní a australoidní) a byl přesvědčen, že u nich proběhl proces hominizace v různou dobu. Úroveň *H. sapiens* dosáhli jako první příslušníci kavkazoidní a mongoloidní rasy, představitelé kongoidního, kapoidního a australoidního plemene teprve později. Značnou pozornost vzbudila kniha Rasa a rozum (Race and reason, 1961) od Carletona Putnama, jenž dokonce tvrdil, že vědci nesdílející „mýtus“ rasové rovnosti trpí diskriminací. Přesto se většina antropologů od rasového paradigmatu definitivně odvrátila. Evoluční biologové Richard Lewontin a Stephen Jay Gould označili v televizním pořadu v r. 2003 existenci ras za „iluzi“.

Proč však v minulosti dosáhla výše zmíněná „iluze“ takového ohlasu, který přesáhl hranice antropologických věd? O tom, že rasa představuje klíč k pochopení vývoje lidstva, byli přesvědčeni britští ministři předsedové Benjamin Disraeli nebo Winston Churchill. Skotský anatom a chirurg působící v Edinburghu Robert Knox napsal v r. 1850, že „rasa neboli dědičný původ jsou vším; dává člověku jeho cejch“. Proslulý rakouský filozof Ludwig Wittgenstein, který na počátku první světové války propadl hluboké

1 Klasifikace základních lidských ras podle Johanna Friedricha Blumenbacha z r. 1779. Podle německého lékaře a antropologa se etiopský a mongolský rasový typ vyvinul degenerací z původního kavkazského plemene, zatímco malajská a americká rasa vznikla opětovným mísením s kavkazskými populacemi.

melancholie a pesimismu, si 25. října 1914 poznamenal: „Dnes, více než jindy, cítím příšerný smutek ze situace, do níž se dostala naše germánská rasa. Anglická rasa, která je nejlepší na světě, nemůže prohrát. My však prohrát můžeme a prohrajeme, když ne v tomto roce, tak v příštím. Myšlenka na to, že naše rasa bude poražena, na mě těžce dopadá, protože jsem skrz naskrz Němcem.“ Jakmile se rasový výklad dějin prosadil mezi západními vzdělanci, ukázalo se, že ho lze flexibilně použít při výkladu v zásadě jakéhokoli historického střetu v minulosti.

Antičtí, středověcí a většina raně novověkých autorů byli přesvědčeni, že povaha lidského těla je podmíněna čistě vlivem klimatu a přírodního prostředí. Somatické rozdíly mezi lidmi samozřejmě zaznamenali, ale neodvozovali od nich žádné zásadní sociální nebo politické důsledky. Pokud byl někdo tmavý Etiopan nebo světlý Hyperborejec, vyplývalo to podle zmíněného environmentalismu, odvozeného od Hippokratova učení, pouze z nahodilých a pomíjivých klimatických vlivů. V obdobném intelektuálním prostředí nebyl prostor pro vznik rasové ideologie v moderním smyslu.

V 18. stol. Evropané zjistili, že velké migrace, přesuny lidských populací mezi kontinenty i různými klimatickými pásy nemají zásadní dopad na vzhled a fyzické a mentální dispozice lidí. Tradiční environmentalismus byl zpochybněn. Lidské tělo začalo být považováno za rezistentní a stabilní entitu, která vzdoruje přírodním vlivům a jejíž povaha přímo ovlivňuje historické osudy příslušné populace. V tomto smyslu napsal v r. 1787, krátce před Francouzskou revolucí francouzský orientalista a cestovatel Constantin Volney, že evropské a asijské národy mají své dějiny vepsány ve svých tvářích.

Následně v závěru 18. stol. se dostaly díky rozvoji a rostoucí autoritě přírodních věd do módy rasové klasifikace lidstva. První známé členění zveřejnil koncem 17. stol. François Bernier, francouzský

lékař, který působil mnoho let v Indii na dvoře Velkých Mughalů. Největší proslulosti ale dosáhl Johann Friedrich Blumenbach, jehož klasifikace lidských ras z r. 1775, zahrnující rasu kavkazskou, mongolskou, etiopskou, malajskou a americkou, se s jistými modifikacemi používala do 20. stol. Inspirovala ho Buffonova teorie degenerace, kterou použil při výkladu zrodu jednotlivých ras z prvotní kavkazské rasy obývajících především Evropu a Blízký východ. J. F. Blumenbach byl jedním z průkopníků typologického přístupu, jenž byl charakteristický pro fyzickou antropologii 19. a první poloviny 20. stol.

Intelektuální přitažlivost rasového myšlení spočívala ve skutečnosti, že kategorie rasy byla chápána jako velmi efektivní nástroj pro pochopení lidských dějin, které byly ve stále větší míře pokládány za pokračování všeobecného přírodního procesu. Rasa byla vnímána jako koncept sjednocující přírodu a společnost v jeden organický celek. Mobilizace lidových mas v průběhu Francouzské revoluce a napoleonských válek roznětila kolektivní emoce, které se projevovaly prostřednictvím metafor krve, násilí a patriotismu. Autorita přírodních věd a duch osvícenství a sekularizace podpořily přenos biologických metafor do společenských a historických věd. Rasa byla na začátku 19. stol. považována rovněž za ekonomickou kategorii. Po zahájení průmyslové revoluce, kdy došlo k rozvoji vědy a technologie, se ukázalo, že ne všechny světové populace reagují na nástup a výzvy modernity se stejnou vstřícností. Např. francouzská kolonie Saint Domingue, dnešní Haiti, byla před r. 1789 nejbohatší kolonií světa. Třetina evropské spotřeby kávy a cukru pocházela z jejich plantáží, na kterých pracovalo půl milionu černých otroků, výrazná část francouzského zahraničního obchodu se realizovala prostřednictvím Saint Domingue. V přístavech této kolonie kotvilo více lodí než v Marseille a místní export převyšoval tehdejší vývoz Spojených států amerických. Zhroucení koloniálního systému během Francouzské revoluce (1791), vyhnání bělochů a vyhlášení nezávislého státu Haiti bývalými africkými otroky v r. 1804 vedlo k totálnímu ekonomickému kolapsu a politickému chaosu, z nichž se tato dnes nejchudší země západní polokoule nikdy nevzpamatovala. Obdobným vývojem prošla Libérie zřízená r. 1822 (a jako nezávislá republika vyhlášená r. 1847) pro bývalé afroamerické otroky.

Zmíněné zkušenosti přesvědčily mnohé Evropany, že dědičné rasové dispozice podmiňují ekonomickou prosperitu, nebo naopak hospodářskou stagnaci různých světových regionů.

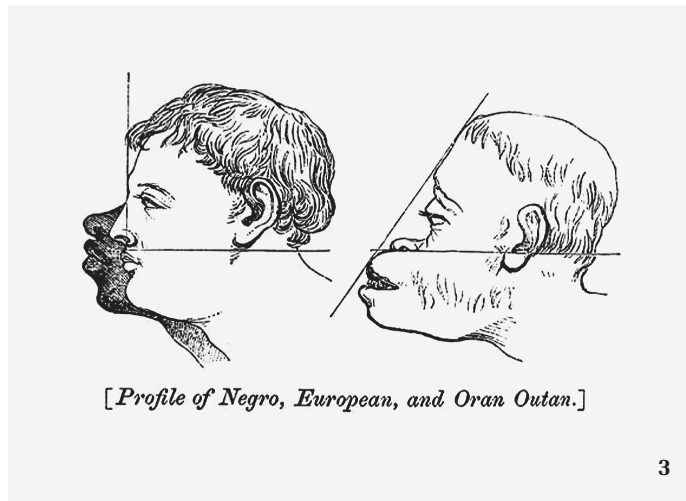
Soustava rasové hierarchie tak, jak se vytvořila v prvních desetiletích 19. stol., reprezentovala globální metaforu světa, který zrodila západní koloniální expanze. Nápadná nerovnoměrnost světového ekonomického vývoje, bohatství v dynamických městech Anglosasů, stagnace v obchodních střediskách Středozemí, Orientu a Latinské Ameriky a prehistorická zaostalost v nitru Afriky představovaly obdobně jako výsledky válečných konfliktů silný argument ve prospěch zásadní odlišnosti v rasových dispozicích, výhodách rasové čistoty a zločnosti rasového mísení. Rasa se stala privilegovaným nástrojem poznání a pochopení dramatických změn probíhajících ve světě na počátku moderního věku.

Důležitý podnět k rozvoji rasového myšlení na Západě přinesla orientální studia, především indologie. První britský generální guvernér v Kalkatě Warren Hastings otevřel po r. 1770 Evropanům přístup k sanskrtu. Zrodila se svébytná indologická škola, jejíž čelní představitel William Jones vystoupil r. 1786 s tezí o příbuznosti evropských a indických jazyků, které vytvářejí jednotnou lingvistickou skupinu, pro niž se začalo používat označení indoevropská nebo také árijská rodina. Někteří představitelé kalkatské školy dospěli k závěru, že jejich poznatky o hinduismu a starobylé indické kultuře umožní uskutěčnit duchovní obrodu nábožensky vyprahlého materialistického Západu. Francouzský literát Edgar Quinet hovořil v této souvislosti o tzv. orientální renesanci. Zmíněný orientalista a nejvyšší soudce v Kalkatě W. Jones, jehož socha je vystavena v katedrále sv. Pavla v Londýně, ztělesňoval tento pokus o synkrezí hinduistické a křesťanské tradice. V britském politickém životě a především ve vedení Východoindické společnosti nicméně počátkem 19. stol. převládli stoupenci utilitarismu a evangelikalismu – Jeremy Bentham, William Wilberforce nebo James Mill, kteří odmítli kulturní podněty přicházející z Orientu.

Jeden z představitelů kalkatské školy Alexander Hamilton využil v r. 1802 amienského příměří ve válce s Napoleonem a odjel do Paříže studovat orientální rukopisy. Ve francouzském hlavním městě začal

2

3

vyučovat sanskrť, který tehdy ovládal jako pravděpodobně jediná osoba na evropském kontinentě. Mezi zájemci byli i mladí představitelé německého romantismu, např. August Wilhelm Schlegel nebo jeho bratr Friedrich Schlegel, autor knihy *O jazyce a moudrosti Indů* (*Über die Sprache und Weisheit der Indier*) z r. 1808, které idea orientální renesance silně oslovila. Dospěli k názoru, že jejich vlasti je souzeno sehrát úlohu Orientu Západu, z něhož vzejde žádoucí obroda. Právě zde začíná proces postupné symbolické identifikace Germánů a Árijců, která sehrála tak osudnou úlohu v německých dějinách. Zrodila se árijská ideologie představující učení o prehistorické kolonizaci Evropy válečnickými a aristokratickými nomády, nositeli vyšších rasových kvalit.

V první polovině 19. stol. se formovalo rasové myšlení na základě souběhu Blumenbachovy rasové klasifikace a orientálních věd, k nimž musíme připojit rovněž kranioetrii – antropologickou metodu měření lebečních parametrů, která definitivně vyčlenila rasu z původního lingvistického kontextu. Rasa již nebyla chápána jako jazyková jednotka, ale stala se biologickou kategorií. Přesto se nedá říci, že by v prvních desetiletích 19. stol. došlo v Evropě k opravdovému rozmachu rasového myšlení. Byl to nadále spíše okrajový intelektuální směr bez výraznějších představitelů. Výjimkou se stal zejména francouzský socialista a Saint-Simonův žák Victor Courtet, který ve své knize z r. 1838 předvídal celoevropské rasové hnutí, které každé rase opět přidělí místo, jež jí náleží v hierarchii bytí na základě vrozených schopností a kvalit: „Tvrdím, že krize v Evropě neustane, dokud rozličné společnosti nebudou reorganizovány tak, aby odrážely přirozenou nerovnost nebo více či méně patrné rasové rozdíly. Nenavrhuji nic, co by snižovalo lidskou důstojnost, ale hlásám pouze pravdu, kterou prověřily analýzy všech národů světa.“

Druhou výjimkou byl britský politik a budoucí konzervativní ministerský předseda Benjamin Disraeli, rovněž poměrně úspěšný literát. Během svého života vydal 11 románů, v nichž ukázal jako jeden z prvních, že rasový původ, v jeho případě židovský, může být zdrojem kolektivní pýchy a historických aspirací. Ve svých nejvýznamnějších románech, trilogii *Coningsby*, *Sybil* a *Tancred*, které uveřejnil

ve 40. letech 19. stol., předložil Disraeli rasový výklad dějin založený na židovské rasové nadřazenosti. V románu *Coningsby* z r. 1844 poznamenal: „Je faktem, že nemůžete zničit čistou rasu kavkazského ustrojení. To je fyziologická danost, jednoduchý přírodní zákon, který překvapoval egyptské a asyrské panovníky, římské císaře a křesťanské inkvizitory. Žádné trestní právo, žádné fyzické mučení nemůže způsobit pohlčení vyšší rasy nižší nebo její zničení. Smíšené perzekvující rasy zaniknou, čisté perzekvované rasy zůstanou. V tomto okamžiku, navzdory staletím a tisíciletím útlaku, židovská mysl silně ovlivňuje evropské záležitosti. Nemluvíme o zákonech, jimiž se stále řídíte, literatuře, která uspokojuje vaši mysl, ale o živoucím židovském intelektu. V Evropě nikdy nespátříte velké intelektuální hnutí, na němž by Židé neměli rozhodující podíl. První jezuité byli Židé, tajemná ruská diplomacie, která tak znepokojuje Západ, je organizována a řízena především Židy, ona mohutná revoluce, která se nyní připravuje v Německu, jež bude ve skutečnosti druhou a mnohem větší reformací a o níž zatím v Anglii víme tak málo, se zcela rozvíjí pod záštitou Židů, kteří obsadili téměř všechna místa univerzitních profesorů.“ Disraeli zdůraznil, že pokrok a reakce jsou pouhými slovy sloužícími k mystifikaci milionů. Neznamenají nic, jde o fráze, nikoli fakta. Historické změny lze vysvětlit především rasovým složením, rozkladem a rozvojem. Jeho díla zahájila v evropské imaginaci rasovou revoluci, to znamená, že stála na počátku procesu, během něhož se Evropané naučili myslet rasově.

První válka v západních dějinách, která byla chápána účastníky jako rasový střet, byl konflikt mezi Spojenými státy americkými a Mexikem probíhající v letech 1846–48. V ní podle dobových pozorovatelů zvítězila čistá anglosaská rasa nad upadající a degenerovanou rasou mesticů (*Horsman 1981, Mayer 1848*). Za rozhodující období v intelektuálních dějinách Západu, během něhož se rozšířila rasová ideologie, která posléze vyústila do nacistického rasového totalitarismu, lze pokládat 50. léta 19. stol. Tehdy se zrodil nový intelektuální svět, jenž biologizoval západní pohled na dějiny a tím je ztotožnil s přírodním procesem. Byla to možná částečná reakce na výsledky revolučního

2 „Břímě bílého muže“ v americké karikatuře z počátku 20. stol.

3 Porovnání prognatismu Afričana, Evropana a orangutana podle nizozemského anatoma Petra Campera (1722–89)

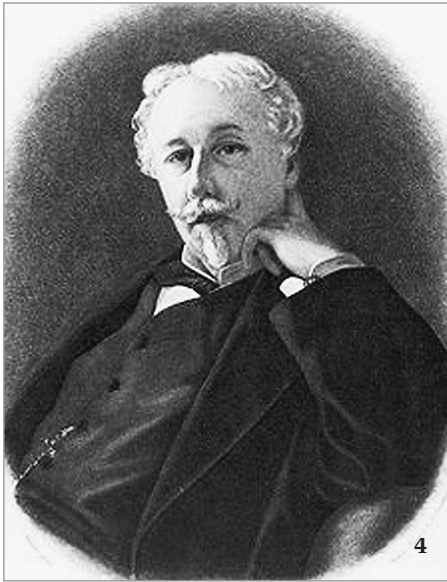
4 Arthur Gobineau (1816–82), nejvlivnější autor píšící o rasové problematice v 19. stol.

5 Benjamin Disraeli (1804–81), britský státník a literát, který ve svých románech propagoval rasový výklad lidských dějin.

6 Rasová variabilita lidstva podle dobového antropologického atlasu. J. F. Blumenbach, *De Generis Humani Varietate Nativa* (Göttingen 1795)

r. 1848, kdy liberálně nacionální směry utrpěly porážku a v evropském politickém myšlení se prosadil důraz na hierarchii, fatalismus a historické síly, které se vymykají přímé lidské kontrole.

V r. 1850 uveřejnil skotský chirurg a anatom Robert Knox pod názvem *Lidské rasy* (*Human races: A philosophical enquiry into influence of race over the destinies of nations*) soubor přednášek, v nichž označil rasy za hlavní protagonisty historického vývoje a rasovou válku za přirozený důsledek jejich interakce. Rozlišil tři hlavní evropské rasy: saskou, vyznačující se nejvyšší svobodomyšlností, keltskou, která je nejbojovnější, a slovanskou, údajně nadanou nejvyšší inteligencí. Tyto tři rasy pravděpodobně svedou zápas o vládu nad světem. Sasové se zmocní Ameriky, Keltové Afriky a Slované Asie, přičemž o Čínu a Japonsko se utkají Sasové se Slovany. Francouzský diplomat a literát Arthur Gobineau vydal v letech 1853–55 *Pojednání o nerovnosti lidských ras* (*Essai sur l'inégalité des races humaines*), ve kterém vyzdvihl mimořádnou historickou úlohu árijské rasy. Ernest Renan tvrdil v *Obecných dějinách a srovnávacím systému semitských jazyků* (*Histoire générale et système comparé des langues sémitiques*) z r. 1855, že Indoevropané čili Árijci jsou rasově nadřazení Semitům, a v únoru 1862 označil ve veřejné přednášce křesťanství za semitský monoteismus, který je nepřátelský vědě a duchu evropské civilizace. Rakouský orientalista Adolf Wahrmund, jenž ovlivnil Adolfa Hitlera, převzal Renanův pohled na vztah Semitů a Árijců ve své studii *Zákon nomádství a dnešní židovské panství* (*Das Gesetz der Nomadentums und die heutige Juden Herrschaft*)

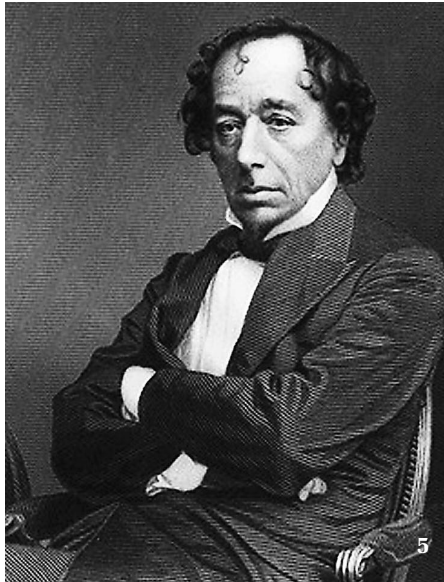

z r. 1887. Již zmíněný B. Disraeli vytušil destruktivní a nehumánní potenciál rozštěpení a vzájemného antagonismu Árijců a Semitů. Vyzýval ke smíru mezi oběma odnožemi kavkazské rasy. Zdůraznil, že jsou stejné krve a původu, ale opustili svou domovinu, aby se vydali opačným směrem. Po staletích se setkali v podobě Řeků a Židů, spojili svou moudrost a vědění a vytvořili západní civilizaci. Bylo však již pozdě. Pět let po Disraeliho smrti vydal francouzský novinář Edouard Drumont knihu Židovská Francie (La France juive), která označila za největší problém Francie a Evropy osudové rozštěpení na Árijce a Semity. V době Dreyfusovy aféry se toto tvrzení stalo politickým programem.

V r. 1859 vydal Charles Darwin dílo O původu druhů (On the origin of species). Myšlenka, že aplikace teorie přírodního výběru na lidskou společnost by měla vést k jejímu zdokonalení a uzdravení, a to i za cenu politováníhodné, ale nutné eliminace slabých, postižených a méněcenných, vyústila do sociálního darwinismu. Toto učení, s nímž měl Darwin jen málo společného, otevřelo cestu nejen ospravedlnění ovládnutí tzv. nižších mimoevropských ras, ale i pro eugenické programy rasového zušlechtění v rámci západní civilizace.

Clémence-Auguste Royerová opatřila svůj francouzský překlad O původu druhů z r. 1863 obsáhlou předmlouvou, ve které nepřímě obvinila Darwina z nedostatku odvahy domyslet důsledky své teorie na lidskou společnost. V r. 1870 pak vydala vlastní studii Původ člověka a společnosti (Origine de l'homme et des sociétés). Budoucnost Evropy viděla ve vzestupu nové válečné a dobytelské kasty, skutečné obrozené aristokracie, ztělesňující árijské ctnosti. Francouzská revoluce, která odstranila anachronickou a parazitující aristokracii, již neplní její tradiční úlohu, jí k tomu měla otevřít cestu.

Přelom 19. a 20. stol. byl ve znamení působení řady výrazných rasových myslitelů, více či méně ovlivněných sociálním darwinismem, Georgese Vachera de Lapouge ve Francii, Houstona Stewarta Chamberlaina a Ernsta Haeckela v Německu, nebo Madisona Granta ve Spojených státech amerických, jehož knihu Odcházení

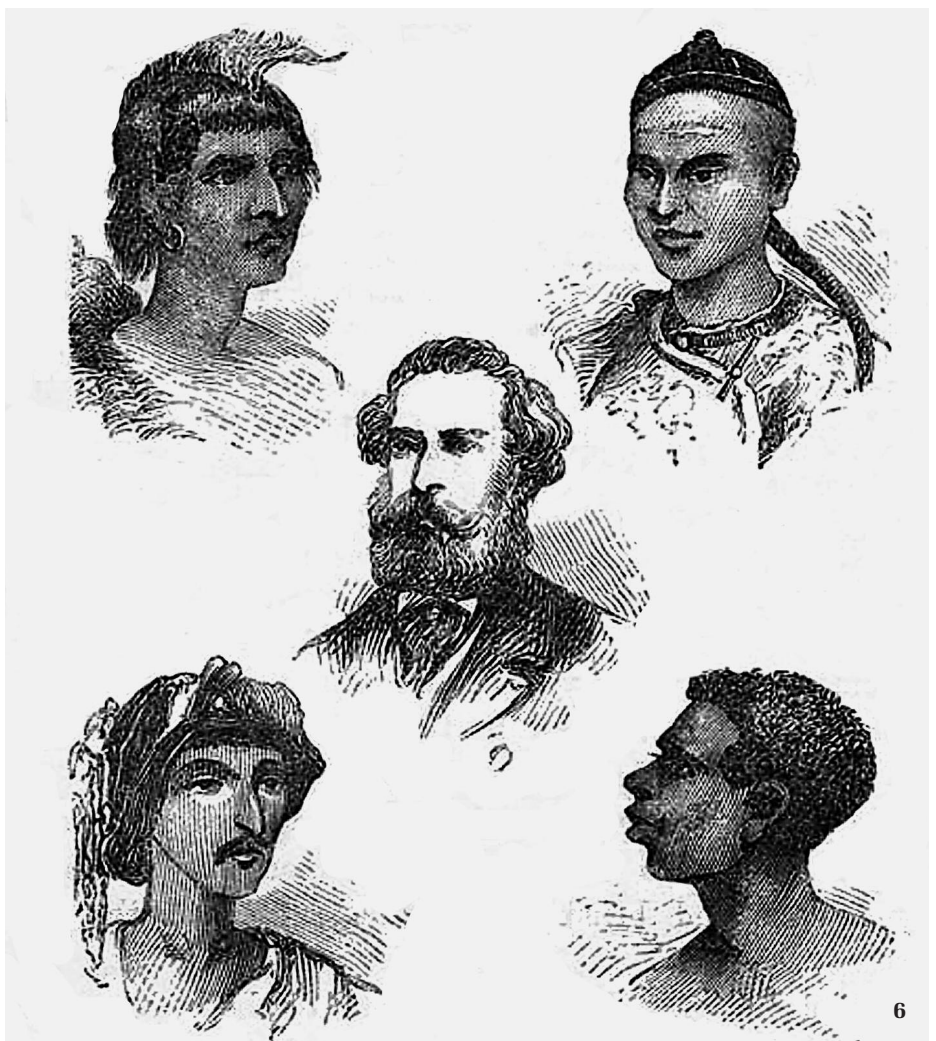
velké rasy (Passing of the great race, 1916) obdivoval Hitler. Darwinův bratranec Francis Galton, autor knihy Dědičný génius (Hereditary genius, 1869), se stal zakladatelem mezinárodně vlivného eugenického hnutí usilujícího o prosazení zákonodárství na podporu biologické kvality populace. K hnutí se přihlásily přední osobnosti dobového vědeckého, politického a kulturního života prakticky bez ohledu na politické zaměření, např. spisovatel Herbert George Wells, dramatik George Bernard Shaw, fyzik Alexander Graham Bell, známý novinář Henry Louis Men-

cken nebo Winston Churchill, který byl zvolen viceprezidentem Prvního mezinárodního eugenického kongresu konaného v Londýně (1912). W. Churchill jako ministr vnitra navrhoval, aby 120 tisíc britských slabomyslných bylo izolováno do „vzdálené kolonie“. Později stál v čele britské eugenické společnosti (Eugenics Education Society) Darwinův syn Leonard. Největší rozmach dosáhlo eugenické hnutí vedené Charlesem Benedictem Davenportem v USA, kde se rovněž zrodilo nejrozsáhlejší eugenické zákonodárství, které později přímo inspirovalo legislativu v nacistickém Německu.

Navzdory rozšíření a vlivu rasové ideologie, sociálního darwinismu a eugenického hnutí v životě západní společnosti na počátku 20. stol. je pravděpodobné, že jako jiná extremistická hnutí by se neprosadily v míře, jakou známe např. z nacistického rasového totalitarismu, pokud by nedošlo ke zhroucení nebo diskreditaci tradičního politického řádu. Politický kolaps západní civilizace v létě 1914 poskytl nečekanou příležitost k realizaci těchto vizí.

Byl to rozvoj evoluční biologie, genetiky a nové antropologické metodologie, který od 50. a 60. let 20. stol. definitivně zpochybnil základy teorie, na nichž byla v 19. stol. vybudována rasová ideologie a imaginace.

Seznam citované a doporučené literatury je uveden na webové stránce Živy.

Rozhovor s Milanem Stloukalem

Doc. RNDr. promováný historik Milan Stloukal, DrSc. (* 10. června 1931, Praha), je významný antropolog, jeho otcem byl český historik prof. Karel Stloukal. Vystudoval klasické gymnázium v Praze na Žižkově, ze kterého se hlásil na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, avšak pro nepříznivý ideologický posudek nebyl přijat. Dva roky proto pracoval v Československé tiskové kanceláři jako redaktor. Poté začal studovat Přírodovědeckou fakultu UK, kde si zvolil obor antropologie, a současně vystudoval i archeologii na Filozofické fakultě. Po studiích v r. 1957 nastoupil do Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně a v r. 1969 přešel do antropologického oddělení Národního muzea v Praze. Jeho specializací je antropologie minulých populací, věnuje se především otázkám paleodemografie, lidské ontogeneze a zdravotnímu stavu minulých populací ve vztahu k sociální a ekonomické struktuře dřívějších společností. Dlouhá léta působil jako vedoucí antropologického oddělení NM. V r. 1991 byl jmenován generálním ředitelem Národního muzea a tuto funkci zastával až do r. 2002. Publikoval více než 400 prací v prestižních odborných periodikách, připravil řadu výstav (např. Člověk před 1 000 lety) a zasloužil se o výstavbu nových depozitářů Přírodovědeckého i Historického muzea Národního muzea. Působil v redakčních radách mnoha časopisů, např. Homo (Journal of Comparative Biology). Milan Stloukal patří bezesporu k nejvýznamnějším našim antropologům druhé poloviny 20. století.

Věnujete se oboru téměř 60 let.

Jak vlastně Vaše cesta k antropologii začala? Tatínek byl historik, maminka operní zpěvačka...

Od dětství jsem chtěl jít ve stopách svého otce a studovat historii, otce ale v padesátém roce vyhodili z univerzity, byl předčasně penzionován, a když jsem se na fakultu hlásil, nevzali mne. Hledal jsem jiné možnosti, až se naskytla příležitost, kdy jsem byl, nezastírám, že s pomocí známých lidí, přijat na Přírodovědeckou fakultu na katedru botaniky. Tam jsem našel ohromné množství přátel a kolegů, ale viděl jsem, že jim nestačím, mí spolužáci botaniku doko-

nale ovládali a já začínal. Zjistil jsem, že to nemohu dohnat, ale pak přišly přednášky z antropologie, to se mi zalíbilo a přešel jsem na tuto specializaci. K antropologii mne přilákaly především přednášky prof. Vojtěcha Fettera.

Hned po dokončení studia jste nastoupil do Archeologického ústavu ČSAV. Jaké zásadní změny se od té doby v oboru odehrály?

Budu mluvit jen za svůj obor, kterým je kosterní antropologie. Změnilo se toho ale moc. Tehdy nebyly počítače, ani vhodné výpočetní pomůcky, pracovalo se s logarit-

mickým pravítkem, na základě rozměrů jsme vypočítávali indexy (jde o poměr dvou i více rozměrů, který informuje o tvarových odlišnostech lebečních nebo postkranálních partií) atd., na nějaké vyšší statistické zpracování nebylo ani pomysleno, vše se dělalo na kolíni. V našich začátcích se díky mezinárodní konfiguraci antropologů soustředila hlavní pozornost na něco, co je dnes úplně „pasé“ – na antropologické typy. Byla jiná typologická škola v Polsku, jiná v Maďarsku, stanovovali jsme, o jaký typ lebky jde, jaká je nejlepší metoda určení apod.

Když jsem ale začínal, objevila se novinka, se kterou přišli Maďaři, konkrétně Janos Nemeskéri – a sice paleodemografie. Do té doby nebyly k dispozici větší soubory antropologického materiálu, koster. S výzkumy rozsáhlejších pohřebišť se začínalo až po r. 1957, kdy jsem dostal Nemeskériho publikaci. Paleodemografie se udržela do dneška, zatímco typologie téměř zmizela.

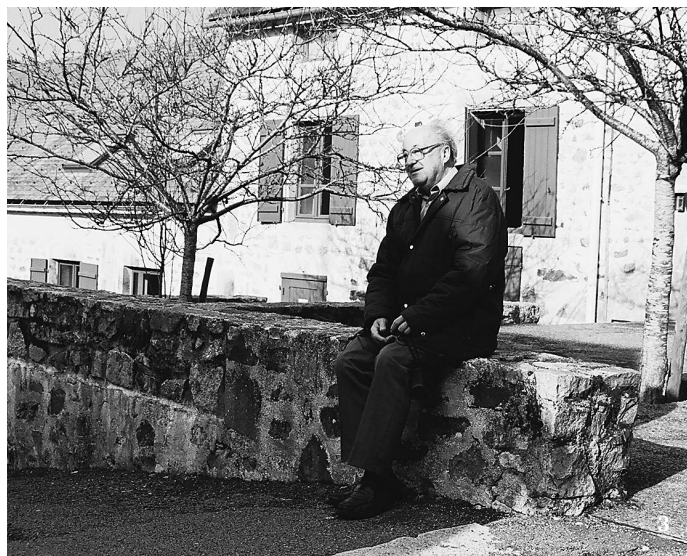
Tehdy také skoro neexistovala paleopatologie. Chyběl vhodný kosterní materiál, první knihy v zahraničí se objevily, ale u nás se tomu ještě nikdo nevěnoval. Pro mne a pro naši antropologii byl úžasný zisk, že se posléze objevil Luboš Vyhnanek, který se paleopatologií začal intenzivně zabývat a vytvořil paleopatologický systém hodnocení.

Jak se Vám Luboš Vyhnanek podařilo pro spolupráci získat? Většina lékařů v současné době má o antropologii zájem, ale nemají čas. Pamatují si, že v 90. letech prof. Vyhnanek k nám do Národního muzea chodil každé pondělí a zpracovával stovky koster, nikoli jen vybrané unikátní nálezy, jako jsou např. doklady nádorového bujení...

Hned první den, kdy jsem v Brně nastoupil do práce, mne pan ředitel Josef Poulík poslal do Mikulčic. Začal jsem tam vyzvedávat stovky koster, což podměnilo můj zájem o paleodemografii, bylo to něco nového. Byl jsem tehdy ve styku s prof. Otakarem Hněvkovským, ortopedem, chirurgem a velmi laskavým člověkem, který se o nálezy z Mikulčic velice zajímal. Chtěl vědět, jaké jsou změny na stehenních kostech od nejstarších dob, zaměřoval se na patologické změny na páteři atd. Osudným se potom stal nález „kartáčovité lebky“ – lebky dítěte, jež měla na čelních a temenních hrbolech houbovou strukturu. Šel jsem za Hněvkovským, ten nevěděl, o co jde, poslal mne ale za dalšími specialisty – patologem prof. Václavem Jedličkou a anatomem prof. Ladislavem Borovanským. Nakonec jsme lebku vzali na rentgen a díky dvěma rentgenologům (jedním byl prof. Pavel Kolář) jsem se dostal na další pracoviště a tam se seznámil právě s Lubošem Vyhnanekem, kterého nález také zaujal. Studoval v té době změny na obratlicích páteře a ještě týž rok se mnou odjel do Mikulčic, stali jsme se nejen přáteli, ale i kolegy a spolupracovali jsme na řadě témat.

1 Milan Stloukal (první vpravo) s kolegy antropology na počátku 60. let 20. stol. Druhý a třetí zprava Jan Jelínek a Miroslav Prokopec

Když jsem už dříve procházel Vaše práce, zaujalo mne, jak jste byl exaktní a pracoval s nadhledem. Nenechával jste se strhnout trendy, jakými byla právě výše zmíněná typologie. A jako první jste s prof. Vyhánkem použil v hodnocení zdravotního stavu i paleoepidemiologický přístup, nesnažili jste se pouze o kazuistický popis. Jak vás to napadlo?

To souvisí s množstvím nálezů, které jsme měli k dispozici. Před válkou neexistovaly tak velké soubory a najednou tu byla šance. Jak paleodemografie, tak i paleopatologie začala mít smysl až ve chvíli, kdy jsme získali obsáhlý soubor koster.

Jak to, že se na velká středověká pohřebiště nenarazilo již dříve? Indicie tu jistě byly?

Výzkum velkých pohřebišť není levná věc a dříve na něj chyběly prostředky. To se změnilo až za socialismu. Někjaké výzkumy sice probíhaly už i v dřívější době, například u Uherského Hradiště, šlo ale jen o sondy, neodvážili se dělat plošný výzkum. Hlavním důvodem byl právě nedostatek financí. Nejen změna režimu v tom hrála roli, podobné výzkumy začaly nejen v socialistických zemích, ale v celé Evropě. Byla najednou jiná nálada a přišlo se na to, že odkrývání velkých pohřebišť mají smysl.

Když se podíváte zpět na své práce, které považujete za zásadní?

Asi publikace zmíněných velkých souborů z lokalit na Moravě, na Slovensku a nakonec i z Prahy. S mou spolužačkou Hanou Hanákovou jsme vydali mnoho článků a knih o velkých pohřebištích. I když jsme ze začátku působili v Archeologickém ústavu každý jinde – ona v Praze, já v Brně, poměrně brzy jsme navázali spolupráci, byli jsme seheraní a dokázali jsme stovky koster zpracovat poměrně rychle, a nabízel nám práci i na Slovensku, protože tam v té době neměli antropologa, který by byl schopný velké soubory zpracovat. Zmínil bych zde knihu Slované z Velkomoravských Mikulčic vydanou v r. 1976 – dnes je samozřejmě daleko překonaná, ale ve své době přinášela něco nového. S Lubošem Vyhánkem jsme publikovali řadu prací věnovaných výskytu patologických změn nebo vrozených odchylek na lidské

2 Milan Stloukal (druhý zleva) s kolegy na antropologickém kongresu v Mikulčicích v r. 1964. Napravo od M. Stloukala Hana Hanáková, jeho spolužačka a později také blízká spolupracovnice. Snímky z archivu J. Likovského (obr. 1 a 2)

3 V Burgundsku v r. 2006, kde připravoval výstavu Keltská žena. Foto P. Velemínský

4 Obálka knihy Věčné tajemství Býčí skály. Nová interpretace antropologických a archeologických nálezů v jeskyni Býčí skála v Moravském krasu, která vyšla v Nakladatelství Academia (2015).

páteři u velkých středověkých souborů. Šlo třeba o studii spondylózy, degenerativně-produktivních změn na tělech obratlů.

Trochu jsem čekal, že na prvním místě zmíníte spolupráci s Hanou Hanákovou týkající se odhadu věku dětí na základě délky dlouhých kostí. Tato publikace má i několik desítek ohlasů na Web of Science. A uvedl bych i společnou studii s Denise Ferembachovou a Ilse Schwidetzskou o určování věku a pohlaví v rámci kosterní antropologie.

Ano, to byla hezká práce. A druhé téma, jež jste zmínil, bylo ode mne svým způsobem drzost. Když jsem měl první výsledky v Mikulčicích, tak jsem sepsal článek

a poslal ho prof. Schwidetzské, kterou jsem znal do té doby jen z literatury. Věděl jsem, že přesídlila z Vratislavi do Mohuče, kde vydávala časopis Homo. K mému textu si vyžádala malé doplňky a článek otiskla. Krátce na to se konal antropologický kongres v Moskvě, kde jsme se setkali, a rok poté mne pozvala do Mohuče na studijní pobyt. Přijela se podívat i do Mikulčic a vše vyústilo v publikaci o metodách určování věku a pohlaví.

Když jsme dělali rozhovor k Vašim narozeninám do Věstníku Asociace muzeí a galerií v r. 2006, plánoval jste, že už budete jen poslouchat hudbu, okopávat zahradu a nic nedělat. Místo toho jste napsal knihu o Býčí skále.

Byl to takový můj dluh, z různých důvodů nedokončený projekt. Práce, která vyšla ve Vídni, a kde jsem měl antropologickou část, vyzněla úplně jinak, než jaká byla má představa. Vyzněla tak, že šlo o kulturní objekt, kde byly lidské oběti, shromažďovaly se dary... My jsme ale s archeologem Jindrou Nekvasilem (1926–2009) byli přesvědčeni, že tam ti lidé skutečně žili! Před 30 lety jsem sepsal své výsledky, pokusil se je dát do tisku, ale tehdy to nevyšlo. Pak jsem je pro jiné věci odložil... Až přišla tahle příležitost a knihu Věčné tajemství Býčí skály se podařilo vydat v Nakladatelství Academia v r. 2015.

Podíli se i nadále na nějakém probíhající výzkumu?

V současné době se ženou dokončujeme zpracování koster z pohřebiště z doby stěhování národů, které bylo odkryto v Kyjově.

Kdyby existovala možnost vrátit čas zpět, zvolil byste si tento obor znovu?

Ano, určitě. Cítil jsem se v antropologii dobře.

Děkujeme velmi za rozhovor a věříme, že na antropologické oddělení Národního muzea budete stále s Vaší paní pravidelně docházet a pokračovat ve zpracování koster našich předků. A i za redakci Živy dodatečně gratulujeme k osmdesátým pátým narozeninám a přejeme pevné zdraví – ať Vám lidé ve Vašem okolí dělají jen radost.

průhledy

**Věčné tajemství
Býčí skály**

Milan Stloukal
Jindra Nekvasil

ACADEMIA

4

S Vladimírem Novotným na téma Věda o člověku

Doc. MUDr. Vladimír Novotný, CSc. (*1939), je významný anatom, morfolog a antropolog. Studoval Lékařskou fakultu Masarykovy univerzity v Brně, kde mezi lety 1958–86 působil na Anatomickém ústavu. Posléze byl zaměstnán v Národním muzeu a v Československé akademii věd v Praze. Vedle anatomických výzkumů se orientoval na kosterní antropologii, zejména v souvislosti s identifikací pohlaví u kostrových nálezů neznámého původu, nebo na poporodní změny na kostře. V r. 1991 se podílel s prof. Janem Benešem na obnovení Antropologického ústavu na MU v Brně, kde také inicioval výuku a výzkum kosterní antropologie, resp. humánní osteologie, ale též forenzní antropologie, antropologie sexuality, školy a zdraví a humanologie. Po r. 1989 přednášel a byl i krátkodobě zaměstnán na západoevropských univerzitách (Itálie, Francie, Německo, Portugalsko, Anglie aj.). V r. 1962 založil a poté do r. 1969 vedl výtvarnou Galerii A. Trýba – středisko brněnské alternativní výtvarné kultury. Po politicky vynuceném uzavření galerie nadále organizoval nepravidelné výstavy. V letech 1985–2008 též přednášel na Fakultě výtvarných umění Vysokého učení technického v Brně a působil i na Filozofické fakultě MU, v rozhlase, televizi a divadlech.

Vladimíre, dostal jsem úkol vyzpovídat Tě a zjistit, co se skrývá v tématu antropologie a věda o člověku.

Je antropologie jen věda o člověku?

Souhlasím s oběma póly. Antropologie znamená v nejširším pojetí vědu o člověku, ale potkává se i s ostatními obory, kde je člověk ve středu zájmu. Ať už jde třeba o sociologii z pohledu humanitního, nebo medicínu z pohledu aplikované biologie, ale také třeba svět výtvarný, kde je člověk rovněž středobodem zájmu. Označit antropologii pouze jako vědu o člověku by bylo přece jen bezbřehé a něco by této definici chybělo.

Jaká je tedy definice antropologie? Pro sebe jsem si ji zúžil na vědu o variabilitě a adaptabilitě člověka v čase a prostoru.

Antropologii jsem vedle obecného pohledu chápal úžeji a snažil se najít její jedinečnost, čím se odlišuje od ostatních disciplín zabývajících se člověkem. To nosné, co v antropologii bylo, se vždy týkalo celostního pohledu na člověka. Má představa vychází ze systémově-evolučního přístupu, který zdůrazňuje mnohoúrovňové uspořádání člověka, jeho světa a kultury. Jde o společné uchopení poznatků morfologických, etologických i ekologických věd ve strukturně-behaviorálně-environmentálním trojpohledu na různotvarost, rozmanitost a různorodost člověka, jeho společnosti a kultury, tj. variabilitu v prostoru a čase. Přispívá tak i k průniku přírodního a společenského. Tak bych asi definoval antropologii.

A co ten čas?

Antropologie má perspektivu více „časů“. Zabývá se člověkem současnosti, ale též lidmi minulosti, resp. tím, co z nich zbylo.

Je tedy též vědou retrospektivní, zkoumá již neexistující minulost. To je myslím další důležitý rozdíl oproti jiným vědám o člověku. Antropologie hledá archaické kořeny lidstva i modely současnosti. A z obou směrů lidství – jak z pohledu fyzické stránky, kde zkoumáním minulosti může pomoci pochopit některé otázky současné medicíny, tak sociálního a kulturního vzhledu. Co by pak též antropologii odlišilo, je enormní zájem, jak jsou lidé odlišní, a zkoumání významu této odlišnosti – opět z pohledu jak biologie, tak i společenské stránky. Maně si vzpomínám na slogan velké pařížské výstavy o genetice člověka: „Všichni jsme stejní, ale každý trochu jiný.“

Myslíš, že byla antropologie u nás takto vždy chápána? Jak ses k ní dostal?

Přece na počátku bylo tvé curriculum spojeno s anatomii.

Ano, anatomie byla pro mě první etapou zájmu o člověka, v mnohém rozhodující. K antropologii jsem se totiž nedostal hned, ale prošel jsem nejdříve detailním poznáním člověka z jeho biologické stránky. Anatomie znamenala vzhled do struktury a tvaru, hledání vztahů mezi tím, jak věc vypadá a jak funguje. Anatomie ale díky své složitosti a mnohaúrovňovosti byla i důležitým předpokladem pro hledání obecnějšího způsobu myšlení, jak k této mnohorozměrné skutečnosti přistupovat a jak ji zkoumat.

Znamená to, že ses k antropologii nedostal přímým „výcvikem“, ale došel jsi k ní samostatně?

Asi byl ve mně jakýsi „melting point“. Ale inspirující bylo setkání s lidmi, kteří provozovali antropologii, nebo k ní měli blízko.

V brněnském Anatomickém ústavu třeba Karel Žlábek, Přemysl Poláček a Milan Dokládál, v Praze byl pro mne vstupem do antropologie Emanuel Vlček. Od nich se dalo odpozorovat, co všechno se v antropologii dělá, jak a kam směřuje. Měli jsme tenkrát asi tu výhodu, že jsme cítili ke svým učitelům respekt, byli pro nás inspirující a přitom rádi vyprávěli. Výhodou ale také bylo, že i přes respekt mi zůstalo kritické myšlení.

Znamená to, že jsi s tehdejšími pojetím antropologie nesouhlasil?

Ano, nakonec spíš nesouhlasil. V některých věcech ubývalo obdivu, přibývalo kritičnosti a s některými obecnými názory ve výsledku nesouhlas. Přístup tehdejší antropologie se odchyloval od toho, co jsem vnímal jako její poslání. Především šlo o pozitivistický pohled na vědu o člověku prodchnutý empirismem. Zdálo se mi, že antropologie znamenala pro tehdejší badatele hlavně aplikaci: vzali nějakou metodiku a jen ji fakticky aplikovali na konkrétní problém, aniž by se ptali, jestli ji lze takto aplikovat a přenést. Podívali se do krabice s kostrou a řekli: je to „muž“, protože byla kostra velká. A tady jsem věděl, že to tak nefunguje, že z hlediska obecné (meta)metodologie nelze jednoduše nějakou metodu, metodiku či techniku aplikovat bez kritického posouzení.

S čím jsem se dále těžko smířoval, byl mnohdy jen popisný pohled na člověka. Starší generace sice byla rozkročena do všeho možného – zkoumali tvar nosu u českých dětí, aby se hned na to vrhli do výzkumu zjištění výšky postavy z kostrových pozůstatků nebo studia fosilie nějakého miocenního primáta. Přitom ale zůstávali u toho, že své objekty hlavně popisovali a měřili, věřili v absolutní hodnotu pozorovaného faktu a méně hledali souvislosti mezi jeho vzhledem a vznikem a funkcí. Projevovalo se to i v převažujícím náhledu na člověka – nutně typologickém a, z dnešního hlediska, vlastně rasovém. To je možná věc, která dominovala celé české antropologii a tvořila po desetiletí její náplň („lidoměřičství“), u něhož je to skryto i dnes. Potkat se ale s fenomenem „člověk“ z jiné perspektivy – a u mě šlo o anatomii a zkoumání tvaru, struktury a funkce – znamenalo vidět, jak nepřesný pohled to byl.

Co Ti pomohlo antropologii takto uchopit, když to nebyli přímo Tví učitelé? Bavil ses s nimi někdy o těchto tématech?

Na taková témata nebyla diskuze v podstatě možná. Jejich víra jen v to, co vidím, a víra, že zjištění či názor skutečně odráží to, co chtějí zjistit, byla tak silná, že ostatní bylo mimo. Pozitivismus byl pro takové badatele natolik silný, že podobné diskuze zamezoval, a možná se promítal i do výsledků výzkumu.

Myslíš si, že nebyli dost exaktní?

Ne, to ne. Exaktní byli dost, ale méně kritičtí k tomu, co dělají a co zjistili. Celá má práce zaměřená na identifikaci pohlaví kostrových nálezů neznámého původu pomocí znaků na pánvi představovala zjevně odklon od tehdejšího pohledu na věc. Šlo mi o to formalizovat celý proces identifi-

kace pohlaví, formalizovat důkaz, oddělit složku pozorovatele, a odstoupit od dojmů nebo jen čistě empirické zkušenosti k formálnímu vyjádření výsledku. Nebylo tedy primárně cílem jen určit pohlaví jedince, jehož pozůstatky byly analyzovány, ale též zjistit, jak naše metody ovlivňují výsledek, jak moc náš konečný výrok o pohlaví odpovídá skutečnosti. Samozřejmě, že to mělo praktický význam, tj. určit pohlaví pro kriminalistiku, archeologii apod., ale šlo též o snahu co nejvíce zvýšit spolehlivost metody, probádat a doložit, že konkrétní určení má svou biologickou, evoluční a v některých případech (jako např. u enigmatické kostry prostředního jedince známého paleolitického trojhrabu z Dolních Věstonic) i patologickou stránku, které je nutno při určení pohlaví zahrnout do výsledné diagnózy. Ukázat třeba i na to, jak nespolehlivé mohou být izolované znaky a jednoduché koncepty, např. sexuální dimorfismus ve velikosti.

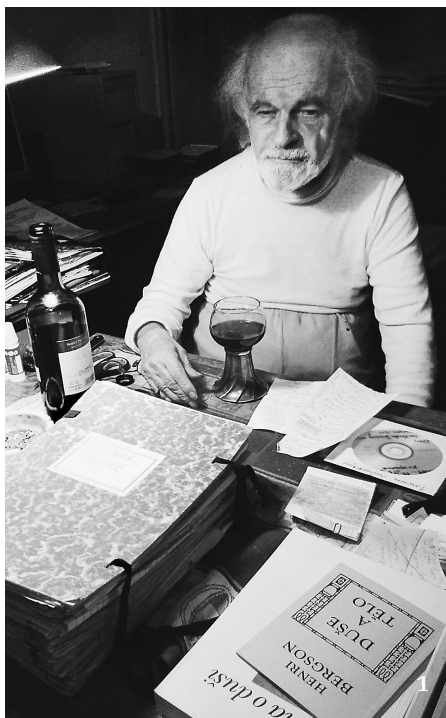
A co tedy bylo klíčem k Tvé změně pojetí antropologie?

Myslím, že inspirace přicházela spíš zvenčí než z tehdejší české antropologie. A to doslova. Nejinspirativnější byly práce některých amerických antropologů, kteří se zabývali rozparem vztahu mezi funkcí pánve v reprodukci a zároveň limitu tvaru pánve při vývoji bipedie. To bylo právě to, co jsem vnímal jako anatom. Tvar nebyl jen danost sama o sobě, „znak“, který se má popsat, ale měl svou historii a funkci. Proměnlivost v těchto dvou aspektech se pak konkrétně promítá třeba do určení pohlaví a někdy lze i jednoduše zdůvodnit, proč je ve 2 % případů jeho určení nespolehlivé, až nemožné.

Americká antropologie také mnohem pregnantně definovala to, čemu se u nás někdy říká „integrální věda o člověku“. Na amerických univerzitách se prý antropologie vnímá jako celostní věda o člověku zahrnující biologickou (fyzickou) stránku, sociální a kulturní, ale také, u nás málo pěstovanou, lingvistickou antropologii nebo samostatně oddělenou archeologii. Takové informace představovaly rovněž významný impuls odklonit se od deskriptivní a statické české antropologie a pokusit se své učitele překonat a posunout, co do antropologie přinesli oni.

Zvenčí jsi myslel i jinak?

Velkou inspirací pro mne byl tzv. systémový přístup biologa rakouského původu Ludwiga von Bertalanffyho, který mi dal myšlenkový nástroj k tázání se po úplnosti, ale beze ztráty složitosti. A snahu o celistvý obraz zkoumaného problému. Bertalanffyho práce a různé kritické reakce jsem doslova hlтал. Tento okamžik mi otevřel oči. V knihovně mám na tisíc stran výpisků a překladů k tomuto tématu. Snažil jsem se i v tehdejší omezeném prostoru socialistického Československa sehnat vše, co a jak se dalo. Systémový přístup byl pojetím mezi tvarem, vazbami mezi tvarotvornými prvky a funkcí, nebo, chce-li, v Tvém pojetí, mezi variabilitou a adaptací. Systém je něco, co „funguje“, a to je přesně i to, co by antropologie měla u člověka zkoumat a klást si otázky, jak a proč to funguje. Bez Bertalanffyho teoretických prací bych k tomu nikdy nedošel. Ale ani to nebylo asi všechno.

1 Vladimír Novotný s protokoly odhadu pohlaví ugandských pánevních kostí, které jsme řešili při návštěvě americké kolegyně Karen Rosenbergové (leden 2016). Foto z archivu V. Novotného

Myslíš tím, co Tě ještě přivedlo k antropologii v Tvém pohledu?

Ano. Impulzy zvenčí byly myslím rozhodující i ve spojení s mým celoživotním zájmem o umění včetně vztahu vědy a umění. Nechat se unést tím, že hraješ. Věda je hra, ale vážná. Studentům jsem se snažil přiblížit principy vědy metaforicky i sportovní hantýrkou: věda má dva mantinely, přes něž se nesmí přepadnout. Na jedné straně morální (nekrást nápady, natož výsledky, neznásilňovat data, nefalšovat, nezneužívat statistiky apod.), na druhé mantinel profesionální dovednosti (řemeslo je třeba umět). Konkrétní cíle teprve přijdou, ale zaměřenost musí být od začátku: být dobrý. Jak to nakonec dopadne? To se neví. O výsledku se přece rozhodne na hrací ploše!

Antropologie má v sobě ale i určité drama. Je výpovědí o lidském dramatu nebo spíše pomáhá tyto situace i z minulosti odkrývat. Vezmi si třeba zmíněný věstonický trojhrab – to může být pravěká scéna, kterou antropolog zkoumá. Může se zde potkat s vědami o umění a podívat se na věstonický nálezi i jinak, než jako na záznam o fyzickém vzhledu pravěkých lidí. Věstonický trojhrab je dramatický prostor, v němž se střetla také lidská kreativita.

No, a pak to byli ještě někteří lidé jako třeba filozof a biolog Zdeněk Neubauer a jeho snaha propojovat různé světy a vidět svět v souvislostech. Jeho pluralita světů a jednota vědění byla skutečně inspirující.

Ale tos před chvílí spojil skutečnost se systémovým přístupem?

Ano, avšak bez vzhledu Zdeňka Neubauera bych nikdy systémový přístup nepochopil. Jednoduchého pochopení lze dosáhnout poměrně rychle, ale nerozuměl bych systémovému přístupu tak do hloubky. Právě hloubka mi pomohla přenést tuto teore-

tickou koncepci na antropologická témata, jako třeba určování pohlaví nebo studium poporodních změn na kostrách.

Měls někdy možnost svůj pohled na antropologii vyzkoušet? Přece jen to muselo být těžké, protože antropologů na konci 80. let bylo málo a většina prošla spíše tradičním vedením.

Zkoušels pojetí systémového přístupu promítnout během doby, kdy jste s prof. Benešem obnovovali tento obor v Brně? Benešem obnovovali tento obor v Brně? Vyzkoušet ano, ale zrealizovat ne. V tomto ohledu byla práce na Antropologickém ústavu pro mne nakonec určitým zklamáním. Znovu jsme obnovili prostor, kde by se antropologie mohla rozvíjet. Prof. Beneš měl nehynoucí zásluhu, že se mu podařilo antropologii v Brně obnovit. Bohužel praktické naplnění pojmu skutečně celostního pohledu na člověka se již zcela nepodařilo.

Pamatuji si ze studií na kritiku rasového konceptu, kterou prof. Beneš zastával. To přece bylo posunem a co by přivedlo antropologii k odklonu od pouhé deskriptice a typologie.

Svým způsobem bojoval proti rasovému konceptu, ale nevím, co za tím bylo dál myšleno. Odkláněli jsme se od termínu rasa spíše na úrovni toho, co by se mělo. Navázat na tradici a odkaz předválečného zakladatele ústavu prof. Vojtěcha Suka bylo opravdu těžké.

Nevím, Vladimíre, jestli nejsi příliš přísný. Nakonec boasovská koncepce „antropologie čtyř směrů“, která by nejvíce inklinovala k Tvému integrálnímu pojetí, se fakticky neprosadila ani ve Spojených státech amerických. I tam zůstala tato koncepce propojení biologické (fyzické), kulturní, sociální, lingvistické a archeologické stránky lidství spíše „na papíře“, resp. jako určitá nenaplněná maxima.

Máš celkem pravdu. To je zkušenost některých mých přátel z amerických univerzit, že i tam je celostní pojetí antropologie spíše cílem, než tím, co se na jejich ústavech daří naplňovat. Jde ale o to, že i u jednotlivých badatelů, kteří integrálnost antropologie „nasáklí“, je tento pohled někde výš. Jako bychom u nás nevěděli, jak člověka uchopit i jinak. Snad v antropologii přece jen scházela větší zkušenost s konkrétní materií, jako pro mne byla anatomie a hlavně znalost propojení mezi tvarem a funkcí. Antropologii asi chyběla i zkušenost něčeho jiného, než jen pasivní aplikace vzorců, postupů a rovnic. V nich ale celý člověk není. Ten se skrývá v propojení biologické a společenské stránky. Každá charakteristika člověka se někde v evoluci vzala, něco funkčně balancovala a měla určité varianty, jak se strukturálně projevovala.

A co současnost, ani té se to nepovedlo?

O tom už tolik nevím. Antropologii již roky nesleduji a nemohu to tedy posoudit. Ale přál bych si, aby se posunula k celostnějšímu pojetí, aby se dokázala inspirovat i mimo svou doménu, třeba v umění a dramatu. Je to podle mne cesta, která dává našemu oboru přesah a lidskou perspektivu.

Vladimíre, děkuji za rozhovor.

Jindřich Matiegka (1862–1941)

Prof. MUDr. Jindřich Matiegka se narodil v březnu 1862 v Benešově v rodině soudce a zemřel r. 1941 v Mělníce, kde je i pohřben. Roku 1887 dokončil studia na lékařské fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze. Po krátké praxi venkovského lékaře se přestěhoval do Prahy, aby se mohl věnovat vědecké práci, a působil zde jako lékař v městských službách. Rozhodujícím momentem jeho odborné kariéry bylo seznámení s archeologem Luborem Niederlem. Na jeho radu pak Matiegka připravil antropologickou expozici pro Národopisnou výstavu československou, která se konala v Praze v r. 1895. O několik let později se ve svých 35 letech habilitoval z antropologie a demografie na pražské filozofické fakultě po předložení práce *Vzrůst, vývin, tělesné vlastnosti a zdravotní poměry mládeže královského hlavního města Prahy*. Z této doby pochází Matiegkova první velká publikace *Crania Bohemica*, která vyšla v r. 1893, následně zveřejnil několik prací věnovaných studiu kosterních pozůstatků z materiálu českých kostnic, ale i zprávu o studiu kosterních pozůstatků historických osobností, jako byli Pavel Josef Šafařík nebo dánský astronom Tycho Brahe. K tématu studia historických osobností se často vracel. Koncem 19. stol. byl uznávaným odborníkem, o čemž svědčí jeho přijetí v r. 1901 jako dopisujícího člena nejstarší a největší antropologické společnosti – Société d'Anthropologie de Paris. Lékařskou praxi však stále neopustil a jako úřední lékař Zemského výboru království českého vychoval schopné pracovníky pozdější ústřední zdravotní správy a přispěl tak k rozvoji zdravotnictví v Čechách.

Přelomovým se pro Matiegku stal r. 1908, kdy byl jmenován mimořádným profesorem antropologie a demografie na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity a získal tím existenční základnu, která mu dovolila věnovat se pouze vědě. Na jmenování řádným profesorem si však musel počkat až do r. 1918, jeho jmenování brzdila vídeňská administrativa – jak uvádí jeden z jeho žáků prof. Vojtěch Fetter – protože Matiegka patřil k nejvýznamnějším antropologům tehdejší monarchie, ale ne rakouským, jak by bylo ceněno. Jindřich Matiegka je právem považován za zakladatele české antropologie. O jeho genialitě svědčí řada příkladů, na nichž lze dokumentovat, jak předběhl svou dobu.

Např. je pokládán za zakladatele paleodemografie, kdy svou vizionářskou představu zakotvil do publikace Program prae-historické demografie, která vyšla česky v časopise *Pravěk* v r. 1912, rok po přečtení textu na shromáždění českých a moravských prehistoriků. Programové prohlášení prehistorické demografie (dnes paleodemografie) má tudíž datum zrodu 1911. Jaké stěžejní úkoly program obsahoval? Matiegka považoval za nejdůležitější zkoumat

1 Prof. Jindřich Matiegka v knihovně Antropologického ústavu (pravděpodobně 30. léta 20. stol.)

rozšíření člověka v různých obdobích, počet a hustotu obyvatelstva v nich, koncentraci, nerovnoměrnost osídlení a složení obyvatel podle stáří a pohlaví. Dále připomíná potřebu studia zdravotního stavu obyvatelstva a sociálního postavení žen. Své teze o myšlenke demografické prehistorie přednesl i na mezinárodním fóru, na třetím zasedání Mezinárodního antropologického institutu v Amsterdamu v r. 1927 vymezil hlavní cíle a úkoly doplnil o studium složení lidských společností v různých oblastech a kulturních regionech světa. Publikace z tohoto kongresu (Matiegka 1928: *L'idée d'une démographie préhistorique*) unikla pozornosti jak prof. Jiřího Malého, tak V. Fettera, kteří bibliografii Matiegky publikovali, a není u nás příliš známa ani dnes. Že by to byl pravý důvod, proč je Matiegka uznáván jako zakladatel paleodemografie více v zahraničí než v domácím prostředí?

Další jeho zakladatelský počín spočíval ve sledování růstu a vývoje obyvatelstva českých zemí. Již v r. 1916 publikoval výsledky měření branců při odvodech a v r. 1927 pak Somatologii školní mládeže. Položil tak základy auxologie (nauky o růstu člověka) u nás a v návaznosti na jeho i z dnešního pohledu moderní koncepci pokračovaly celostátní výzkumy

růstu a vývoje mládeže, prováděné v druhé polovině 20. stol. týmy vedenými V. Fetterem, Miroslavem Prokopcem (str. CXXV této Živy a také např. Živa 1999, 6: 276–280) a Pavlem Bláhou. Lze pouze litovat, že dnes toto monitorování není prioritou.

Matiegka přesáhl významem svých publikací i do současnosti. V r. 1921 vyšel v *American Journal of Physical Anthropology* jeho článek *The testing of physical efficiency*, kde navrhl predikční rovnice pro odhad podílu kostry, svalové tkáně, tuku a podkoží na základě jednoduchého měření tloušťky kožních řas, obvodů tělesných segmentů a šířek kloubů horních a dolních končetin. Stál u zrodu sledování tělesného složení člověka. Především díky snahám Čechoameričana Josefa Brožka (viz str. CXXIV) a M. Prokopce je tato studie stále citována a Matiegkovu prioritu uznávají badatelé celého světa; zasloužili se rovněž o přeložení do češtiny (Brožek a Prokopec 1986). Zůstává však velkou neznámou, co přivedlo Jindřicha Matiegku na tuto myšlenku. I přes desítky let hledání se nepodařilo záhadu osvětlit. Nejbližší snad byl M. Prokopec, který měl možnost studovat korespondenci J. Matiegky s editorem časopisu, jímž nebyl nikdo jiný než slavný antropolog českého původu prof. Aleš Hrdlička (viz článek na str. CXXII). V jednom dopise se Matiegka zmiňuje o svém návrhu hodnocení tělesné zdatnosti jako období posuzování psychických schopností a nutnosti nehodnotit tyto kvality odděleně. Bylo však zjištěno, že překlad do angličtiny provedl tehdejší Matiegkův asistent Vojtěch Suk, budoucí zakladatel brněnské antropologie. M. Prokopec vidí kořeny Matiegkova zájmu o zjištění tělesného složení člověka v činnosti Ústavu pro výzkum vývoje dítěte (Pedologický ústav hlavního města Prahy), který Matiegka založil již v r. 1911. Přesnější informace se však dosud nepodařilo dohledat.

Jinou aktivitou mezinárodního dosahu je Matiegkův zájem o studium fosilního člověka. Na tomto místě musíme zmínit monografii ve dvou dílech *Homo predmestensis: fosilní člověk z Předmostí na Moravě* (1934–38), která vyšla nákladem České akademie věd a umění. Jedinečné informace o jednom z největších souborů svrchněpaleolitického člověka na světě tak zůstaly k dispozici odborné veřejnosti poté, co byly kostry nenávratně zničeny na konci druhé světové války. Kromě této monografie, několika odlišných a znovuobjevených fotodokumentací (Velemínská a Brůžek 2008) máme pro současnost zachovány z pohřebního areálu v Předmostí jen dvě dolní čelisti a několik fragmentů kostí končetin, souhrou náhod uložených na jiném místě nebo objevených později.

Jindřich Matiegka udržoval intenzivní kontakty s řadou badatelů a rovněž A. Hrdličkou, který vystupoval jako mecenáš a vlivná osobnost; jejich společným úsilím se podařilo založit odborný časopis a muzeum. Časopis *Anthropologie* počal Matiegka vydávat od r. 1923 za Hrdličkovy pomoci a stal se vynikajícím odborným fórem nejen pro české, ale i zahraniční badatele (vydávání bylo přerušeno za války a obnoveno r. 1962 Janem Jelínkem, nyní Ústav Anthropos, Moravské zemské

**NÁLEZ POZŮSTATKŮ J. A. KOMENSKÉHO V BÝVALÉM VAL-
LONSKÉM KOSTELÍKU V NAAR-
DENU, DNE 22. ČERVENCE 1929**

ŠÁHADNÝ HROB ČÍSLO 8 NALEZEN. — TĚLESNÉ POZŮSTATKY
VELIKÉHO UČITELE LIDSTVA A VELIKÉHO ČEDHA SPOLEHLIVÉ,
VĚDECKY ZJISTĚNÝ.

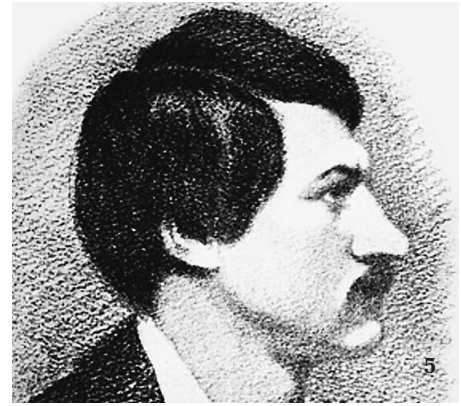
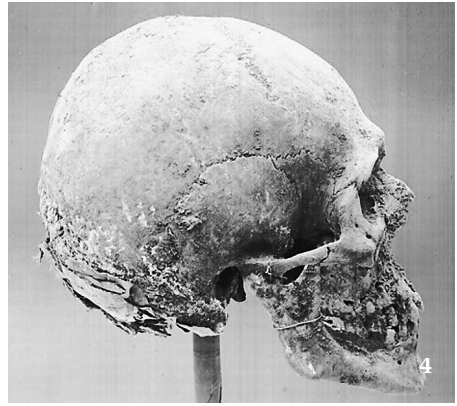
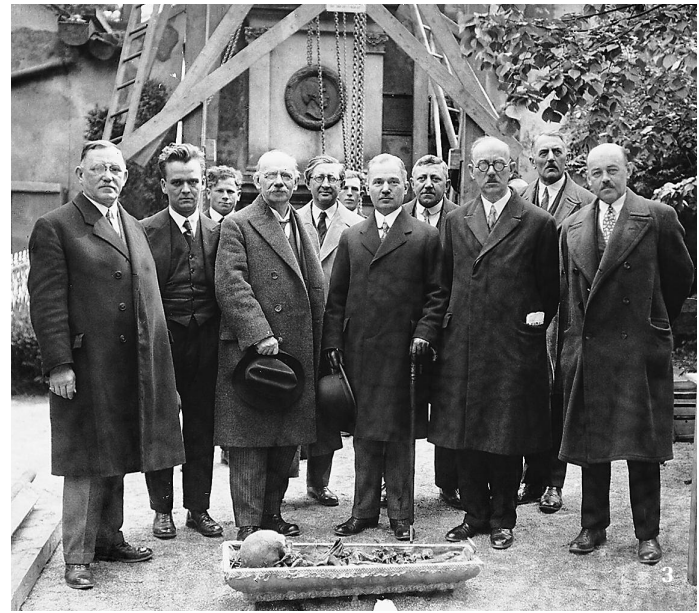

Přáteli po hrobu a stěnových ostatcích Jana Amose Komenského doplnilo ke kostelnímu hřbitovu výsledkem 22. července byla vyvalčována zmrzlá lebka a kosti z hrobu číslo 8, o kterých experti jsou přesvědčeni, že patří Komenskému. Jak profesor dr. Matiegka tak ustecký profesor anatomie do Van den Broeck i profesor anatomie univerzity amsterdamské dr. Kleinsze ten Zwaan mohli v pochýbnostech, že se stápanali od patřičku správně. Přece však říkali: komerčním soudem, až by byla zjištěna bezpečně všechna antropologická kritéria.

Komerční síla shoduje se pak úplně v tom, že není ani nejmenší pochybnost, že nalezen byl hrob číslo 8, v kterém r. 1621 Komenského byl pohřben a že kosti v hrobě odpovídají těmto jmenovitě Janu Komenskému. Jakákoliv námna je třeba neobtěžovat dělníky pospíší si s těmi v hrobě pohřbenými v zvláštní po-
ore. Podle dopisu tati. Sochora vyvalčena byla nová lebka, kde byly stře-
ostřím zaplněno střešní měřicí soustavy. Do hrobky byly položeny tři
naše dubové rakve v náhry Lousa Grev — Broecker van Nisak — J. A. Ko-
menský. Rakve v ostanty Komenského byla vyvalčena třetí olověná a ohrovní
lozina jisti olověná drka a jistom Komenského. Dřka na rakvi Ko-
menského dávála identifikací známka s olověnou pateti 16. vyvalčeni
Hagaa. Rakve Komenského byla jisti vyříc zaplněna dvoji olově-
nou petri vyvalčeni v Hagaa a násta Naardem. Rakve byly nejprve vy-
taženy před konfesion, kde se ohromněli střešní střeší a třetí olově-
nosta. Č. vyvalčena Hrdlička postali jistom 16. staly na rakve Komen-
ského pateti se stěnou ve stěněch baroků frakcionerových a postávají
lidé holandské, starostovi města Naardem a vědeckým expertům ze stře-
ní střešní pomer. Potom vyvalčena a starost van Watten vvali rakve
ostřím Komenského a střeší ji do hrobky. Za rakvi Komenského přine-
oxy byly do hrobky také ostanti dvě rakve. Na hrobě vedle palom, stře-
ních nati stěnou, pohřbeny byly kytice v stěněch baroků vřivomati č.
oběti v Amsterdam.

PROF. DR. J. MATIEGKA Z PRAHY, PROF. DR. VAN DEN BROECK
Z UTRECHTU ODKRYVAJÍ OSTATKY JANA AMOSE KOMENSKÉHO.

- 2 Článek z předválečného časopisu Pestrý týden (1929, ročník 4, výtisk 32, str. 7) – na snímku Jindřich Matiegka (vlevo) při vyzvedávání ostatků Jana Amose Komenského
- 3 Komise, jejímž členem byl i J. Matiegka, při výzkumu ostatků Karla Havlíčka Borovského v r. 1930.
- 4 a 5 Lebka a portrét K. H. Borovského, jak ho studoval před válkou prof. J. Matiegka.
- 6 Studium kostnicového materiálu. J. Matiegka vlevo. Snímky z archivu Hrdličkova muzea člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy (obr. 2, 3 a 6)
- 7 Žebrák (1923). Snímky z Matiegkovy fototěky, katedra antropologie a genetiky člověka PŘF UK (obr. 1, 4, 5 a 7)

muzeum, Brno). Univerzitní muzeum v Praze bylo otevřeno v r. 1937 z iniciativy J. Matiegky a nese jméno A. Hrdličky – pod tímto názvem existuje na Přírodovědecké fakultě UK v Praze dosud (viz str. CXXIII, <http://muzeumcloveka.cz>).

Jindřich Matiegka působil krátce i jako děkan Přírodovědecké fakulty UK (v letech 1921–22) a rektor Univerzity Karlovy (1929–30). Byl předsedou II. sjezdu Mezinárodního antropologického institutu, který se konal v Praze v r. 1924. Je jedním

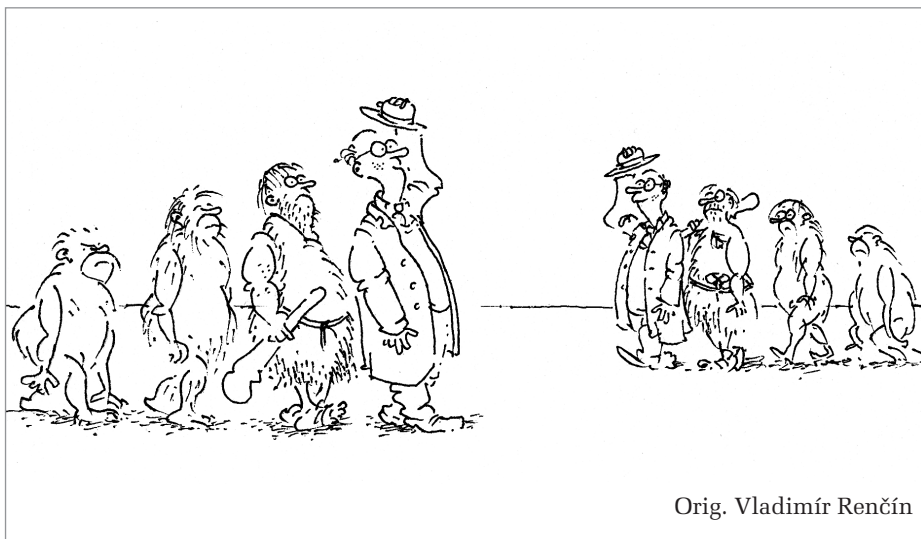
z mála českých nositelů Řádu národní čestné legie Francouzské republiky. Proszoval rovnocennost lidských populací, což nebylo v kontextu doby v předvečer druhé světové války jednoduché. Zasloužil se o výchovu celé generace antropologů, kteří založili nová univerzitní pracoviště v Brně (Vojtěch Suk), Bratislavě (Jindřich Valšík), ale i v bývalé Jugoslávii (Božo Škerlj), v Polsku (Kazimierz Stolywo). Ačkoli jsem neměl možnost poznat prof. Matiegku osobně, představuje pro

mne nejvýznačnějšího českého antropologa všech dob, který vytyčil oboru antropologie směr výzkumu i cíle, z nichž mnohé stále čekají na své naplnění.

Seznam citované literatury je uveden na webové stránce Živý.

Ejhle, člověk

Orig. Vladimír Renčín

Protože stěžejním tématem tohoto čísla je člověk, jistě neuškodí věnovat mu prostor i v jazykovém koutku. Věřím, že i tento úhel pohledu bude pro čtenáře zajímavý, přestože nepřináší žádné objevené poznatky.

Pod heslem člověk najdeme ve Slovníku spisovné češtiny (Academia, Praha 1994) několik významů. Základní říká, že je to nejspíšejší lidská bytost se schopností myšlení, řeči a práce, lidský jedinec. Slovo bývá užíváno také jako synonymum výrazu muž, např. řekneme-li „byl to mladý člověk s brýlemi“ nebo „přišel nějaký člověk“, myslíme tím obvykle muže, nikoli ženu. Dále ve sděleních jako „člověk neví, co dělat; ve městě člověk snadno zabloudí; pokud se člověk dobře nepřipraví, nemá u zkoušky šanci; ani oddechnout si člověk nemůže“ má platnost neurčitýho zájmena, označuje jedince jako neurčitý podmět s významem každý, někdo, kdokoli. A konečně tvar pátého pádu (člověče) v expresivních projevech nahrazuje zájmeno ty nebo vy, případně slouží jako kontaktní upozornění pro posluchače, často bývá redukováno na pouhé čoveče, čoeče, čéče; např. Člověče, vůbec jsem tam nechtěl chodit. Člověče, co to děláte? Do této skupiny patří třeba i název oblíbené hry Člověče, nezlob se.

Zjistit přesný původní význam všeslovanského výrazu člověk (človek, čelovek, człowiek apod.) není snadné. Podle našich etymologických slovníků má základ v praslovanském čelovekъ, což je složené slovo s první částí čel(o)- (tu najdeme i ve slově čeled' a pravděpodobně mohla mít také význam tlupa, sdružení, sbor, oddíl) a druhou větk. Ta bývá vysvětlována různě, např. jako chlapec, životní síla či bojovat. Složenina se pak vykládá buď jako dítě rodu, nebo také bojovník rodu. Václav Machek ve svém Etymologickém slovníku píše: „Celek znamenal (muž) činný jakožto člen jisté skupiny (zřízené za nějakým účelem), z toho je pochopitelné, že kdysi

pokleslo i na význam poddaný = muž jsoucí ve službě někomu, a dále to, že nemá feminina – původně šlo o činnost skupiny jen mužské.“ Pro úplnost dodejme, že výraz člověk mohl podle kontextu znamenat nejenom poddaný (např. na svobodu puštěný člověk hraběte Petra), v některých nářečích se tak označoval i manžel (nebožtík můj člověk).

Podstatné jméno člověk je z jazykového hlediska zajímavé mimo jiné tím, že množné číslo není tvořeno od stejného základu jako číslo jednotné, jak je tomu u většiny substantiv (muž – muži, nástroj – nástroje, kost – kosti, okno – okna), ale má zcela jiný kořen. Jde o tzv. supletivismus. Supletivní tvary najdeme u přídavných jmen, sloves, zájmen; jsou to tvary téhož slova tvořené od různých základů (nejen změnami přípon a předpon), např. dobrý – lepší, špatný – horší, být – jsem, jde – šel, hnát – ženu, já – mě, my – nás. Množné číslo má tvar lidé, i toto slovo se vyskytuje v ostatních slovanských jazycích (ve variantách ľudia, ljudi, ľudzie apod.). Praslovanské ľudъ, ľudъje odkazuje k indoevropskému kořenu leudh s významem svobodní lidé (v protikladu k otrokům). Ve významu množství lidí se užívá také tvar lid, např. byly tam zástupy lidu; jinak má slovo lid význam nejširší vrstvy obyvatelstva (např. písně venkovského lidu, poddaný lid).

Možná neuškodí připomenout i některé školní znalosti. Substantivum člověk je mužského rodu a skloňuje se pravidelně podle vzoru „pán“, ale výraz lidé má koncovku mužského rodu jen v 1. a 5. pádě. Stejnou spisovnou koncovku -é mají např. slova manželé, sousedé, občané, Brňané, demokraté, hokejisté; vedle ní se v uvedených pádech užívají koncovky -ové (kolegové, králové, špehové, Irové) a -i (studenti, Francouzi, chodci, příjemci, sloni), případně jejich kombinace (akademici/akademikové). Často užívaný tvar lidi je hodnocen jako hovorová varianta (hovorové jsou např. i podoby aristokrati,

hokejisti, demokrati, jezuiti). V ostatních pádech má slovo lidé koncovku ženského rodu, konkrétně vzoru „kost“ (lidí, lidem, lidi, o lidech, s lidmi). Expresivně zbarvená varianta lidičky má sice tvary vzoru „žena“ (lidiček, lidičkám, lidičky, o lidičkách, s lidičkami), ale je rodu mužského životného, na což bychom neměli zapomínat ve shodě přísudku nebo přívlastku (Myslel na veselé lidičky, kteří mu pomohli. Co tam ti lidičky dělali?).

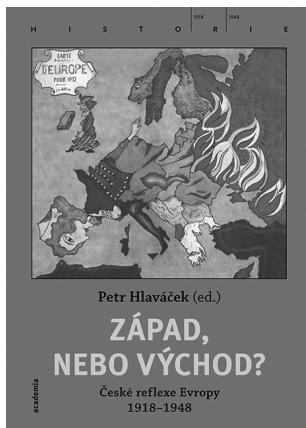
Výrazy člověk/človíček a lidé/lid/lidičky se uplatňují v mnoha přirovnáních, poučeních a ustálených obratech. Některé jsou stále živé a frekventované, jiné pomalu upadají v zapomnění. Říkáme: člověk od fochu, z lidu, od pera; boží, zlatý, prostý člověk; malý český člověk, malý človíček; člověk na svém místě, žít jako člověk, ozval se v něm člověk, to je náš člověk, vidět v někom člověka, nikde ani človíčka. Také se ví, že šaty dělají člověka; člověk je křehká nádoba; není na světě / nenarodil se člověk ten, aby se zalíbil/zavděčil lidem všem; kůň je k tahu, pták k letu, člověk k práci.

Lid bývá prostý, dělný, drobný, lidé mohou být dobré vůle, něco může být staré jak lidstvo samo. Říkáme vyznat se v lidech, mít se k lidem, umět to s lidma, znát své/sví lidi, chodit/přijít mezi lidi, (ne)dotat se mezi lidi, stydět se mezi lidi, jsme přece lidi, jsou to lepší lidi, dělat si zle mezi lidmi, honit lidi, tahat z lidí peníze, lidičky zlatý! Je známo, že neštěstí nechodí po horách, ale po lidech a kdo se nesrovná s chlebem, nesrovná se s lidmi.

Velké množství příkladů i s vysvětlujícím komentářem a cizojazyčnými ekvivalenty zaznamenává čtvrtý svazek Slovníku české frazeologie a idiomatiky. Uvedme alespoň některé z nich: Čichám, čichám člověčinu; člověk člověku vlkem; člověk neví dne ani hodiny; dobrý člověk ještě žije; vymámil by z člověka duši; člověk neví, kde mu hlava stojí; to by člověk vyletěl z kůže; s váma si člověk užije legrace; to je člověk na pravém místě; člověk míní a pánbůh mění; pomni, člověče, že prach jsi a v prach se obrátíš; ptáka po peří, bylinu po vůni, člověka po řeči poznáš; člověk je tvor společenský; bolí mě celý člověk; za vším hledej člověka; člověku to nedá; člověk nikdy neví. Všichni lidé bratři jsou; na chudý lidi musí být přísnost; kolik lidí, tolik názorů/rozumu; lidi jsou různé, zvláště pak blbě; to jsou dneska lidi; nejsou lidi; lidi toho napovídaj; co by tomu řekli lidi?; znáš lidi; lidi nepředěláš; kdo se nesnese s lidmi, nesnese se sám se sebou; pozdrav, když jdeš nahoru, aby tě lidi zdravili, až půjdeš dolů.

Leccos zůstalo nevyřčeno, ale vhodnější závěr, než je poslední rada do života, však těžko najdeme.

Podklady jsou čerpány především z těchto zdrojů: V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého (Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1997), J. Rejzek, Český etymologický slovník (Leda, Praha 2001), J. Holub a S. Lyer, Stručný etymologický slovník jazyka českého (Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1967); F. Čermák a kol., Slovník české frazeologie a idiomatiky (Leda, Praha 2009).

**Západ, nebo Východ?
České reflexe Evropy 1918–1948**

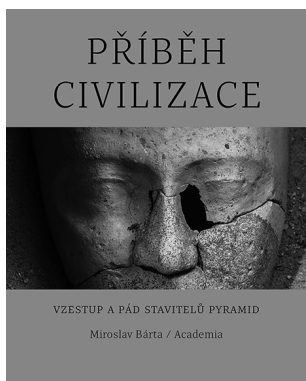
Petr Hlaváček (ed.)

Edice Historie

Vedle tzv. české otázky byla v minulém stol. i naše „evropská otázka“, kterou diskutovaly tehdejší politické, intelektuální a kulturní elity. Iniciační osobností byl Tomáš G. Masaryk se svou knihou Nová Evropa (1918/1920). Během dynamického „třicetiletí“ 1918–48 představovaly koncepty Nové Evropy, Panevropy, resp. přemítání o české (československé) úloze i v rámci geopolitické dichotomie Západ–Východ, základní téma. Antologie

je tvořena pěti desítkami dobových textů různých žánrů.

840 str. – brožovaná – doporučená cena 695 Kč

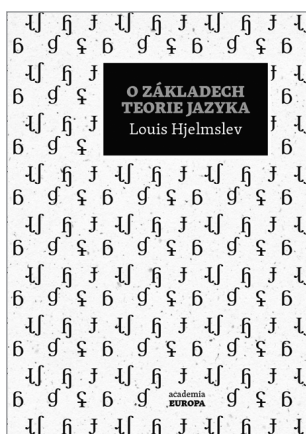
Příběh civilizace

Miroslav Bárta

Edice Mimo – humanitní vědy
Egyptolog a archeolog Miroslav Bárta se ve své nové knize zabývá mechanismy, které měly a mají zásadní vliv na vývoj komplexních civilizací. Za pomoci společenských, přírodních i technických věd hledá odpovědi, jak civilizace – nejen staroegyptská – vznikly, fungovaly, jaké byly jejich cesty vývoje, jak se vyrovnávaly s krizemi i změnami přírodního prostředí a také jak zanikaly. Výsledkem

hledání smyslu dějin a člověka je poznání, že naše minulost není mrtvá. Můžeme v ní najít zdroj inspirace, poučení o nás samotných i o světě, který nás obklopuje.

360 str. – vázaná s přebalem – doporučená cena 595 Kč

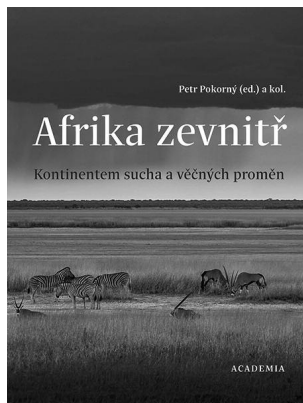
O základech teorie jazyka

Louis Hjelmslev

Edice Europa

Stěžejní práce dánského lingvisty Louise Hjelmsleva (1899–1965) je jedním z dodnes nejvlivnějších děl světové lingvistiky. Autor byl představitelem kodaňského strukturalismu, který vznikl v návaznosti na pražskou školu. V této knize, přeložené do mnoha jazyků, shrnul své snahy o glosematický pohled na jazyk. Glosematiku (od řeckého glosa) chápal jako „to, co existuje v jazyce nezávisle a jen pomocí jazyka a jeho prostředků je vydělitelné“, jak píše František Čermák v doslovu.

220 str. – vázaná – doporučená cena 295 Kč

Afrika zevnitř. Kontinentem sucha a věčných proměn

Petr Pokorný (ed.) a kol.

Edice Mimo – přírodní vědy
Afrika zevnitř, očima českých biologů, geologů, antropologů a archeologů, kteří bádají v afrických pouštích a savanách nad dosud nevyřešenými otázkami vývoje člověka, lidských společností, klimatu, živé a neživé přírody. Je to kniha o dlouhých dějinách kontinentu. Některé africké regiony se propadají do hlubokých krizí, jiné zaznamenávají prudký rozvoj spojený s nebývalým nárůstem počtu

obyvatel. Přesto zde přetrvává v málo obydlených územích rozsáhlá původní neporušená divočina. Vychází 1. listopadu 2016.
384 str. – vázaná s přebalem – doporučená cena 795 Kč

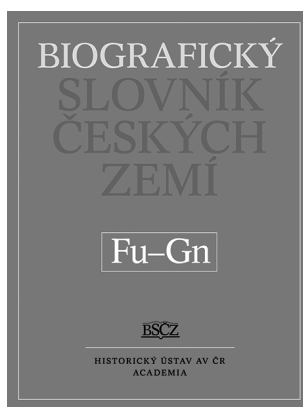

O nepřesnosti našeho vyjadřování

František Štícha
Edice Lingvistika

Kniha pro každého, kdo stejně jako její autor při psaní textů určených veřejnosti usiluje o co největší přesnost vyjádření svých myšlenek. Komentuje rozmanité druhy jazykové nepřesnosti, seznamuje s těmi, jež jsou již zabudovány v systému jazyka, avšak hlavní pozornost soustřeďuje na ty, které vznikají až při tvorbě textů (publicistických, uměleckých i odborných), ať z nedostatečného vědomého úsilí, ze spěchu, ze snahy o stručnost, nebo jen z chvilkového selhání pozornosti či intelektu.

316 str. – brožovaná – doporučená cena 395 Kč

Biografický slovník českých zemí. Fu–Gn (19. díl)

Marie Makariusová (ed.)

Edice Mimo – humanitní vědy
Další svazek rozsáhlého encyklopedického projektu, který vzniká ve spolupráci dnes už s více než stovkou autorů z akademických, univerzitních i jiných pracovišť pod vedením Biografického oddělení Historického ústavu AV ČR. V jeho rámci bude zpracováno na 25 000 biogramů osobností všech dob a oborů lidské činnosti spjatých s českými zeměmi – bez rozdílu etnického původu, jež se zde

narodily, žily a pracovaly i jen část svého života.

200 str. – brožovaná – doporučená cena 365 Kč

Objednávky přijímá:
Expedice ACADEMIA
Rozvojová 135, 160 00 Praha 6 – Lysolaje
tel. 220 390 511; fax 220 390 510
e-mail: expedice@academia.cz

Knihkupectví Academia

Václavské nám. 34, Praha 1, tel. 221 403 840–842
Národní 7, Praha 1, tel. 221 403 856
Na Florenci 3, Praha 1, tel. 221 403 858
Hybernská 8, Praha 1, tel. 221 403 829
nám. Svobody 13, Brno, tel. 221 403 879
Zámecká 2, Ostrava 1, tel. 596 114 580, 221 403 872